

نگاهی به کتاب

الحدائق الندية فی شرح الفوائد الصمدية

سید حسین خاتمی^۱

علی رضا آزاد^۲

اشاره

کتاب الحدائق الندية فی شرح الفوائد الصمدية اثر سید علی خان مدنی، مهم ترین شرحی است که بر کتاب الفوائد الصمدية شیخ بهایی نوشته شده است. این مقاله پس از معرفی اجمالی سید علی خان، ویژگی های روشی و پویایی او در تألیف این شرح را برمی شمرد و نکاتی درباره ویژگی های تحقیق صورت گرفته، بیان می کند. این کتاب یکی از افتخارات تراث ادبی شیعی است که برای نخستین بار مورد تتبع و تحقیق قرار گرفته و به همراه تعلیقات و پاورقی ها و مقدمه مفیدی که بر غنای آن افزوده، در دو مجلد (مجموعاً ۱۴۸۰ صفحه) در پاییز سال ۱۳۸۸ توسط انتشارات مهر بی کران، به زیور طبع آراسته شده است.^۳

مقام تحقیق با اشراف به کتب متقدمین، نه فقط به عنوان یک ناقل امین بلکه به عنوان یک ناظر تیزبین به استقصاء و جرح و تعدیل آراء پرداخته اما در مقام تألیف، خوانندگان را در پیچ و تاب قیل و قال ها فرو نینداخته و سعی نموده تا به بیان لبالب و فصل الخطاب مباحث بسنده نماید.

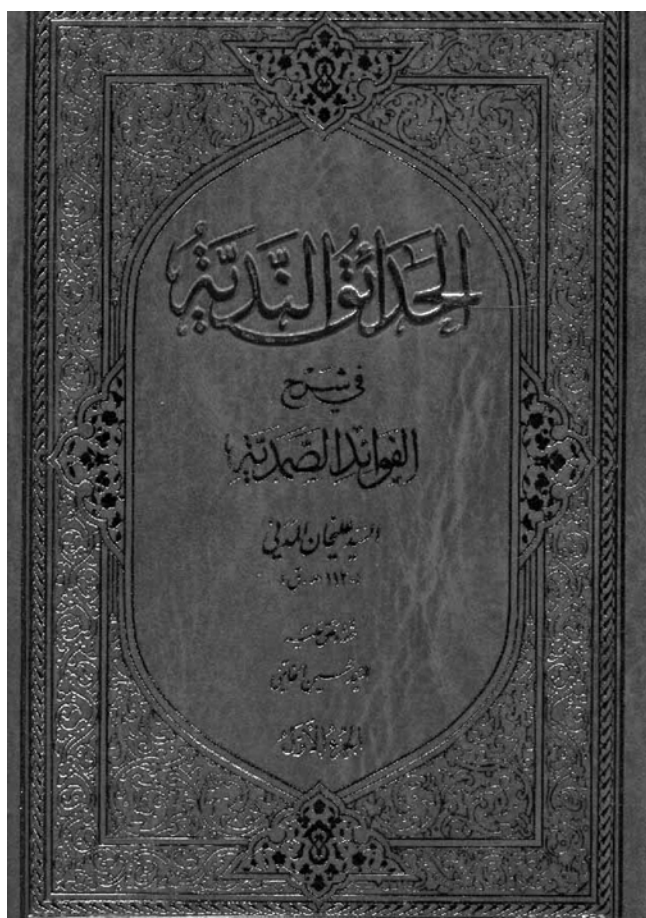
شیخ بهایی (ره) با نوشتن این کتاب، طرحی نو در تبویب مباحث نحوی در انداخت. ایشان الفوائد الصمدية را در ۵ باب به رشته تحریر در آورد و هر باب را الحديقة نامید. او در الحديقة الاولى به بیان مقدمات و کلیات علم نحو و شرح انواع اعراب و بناء پرداخت و در الحديقة الثانية به توضیح احکام نحوی مربوط به اسماء و در الحديقة الثالثة به تبیین

معرفی اجمالی کتاب الفوائد الصمدية

کتاب الحدائق الندية فی شرح الفوائد الصمدية همان گونه که از نام آن هویداست، شرح مبسوطی بر کتاب الفوائد الصمدية شیخ بهایی (ره)^۴ است. شهرت این دانشمند بزرگ شیعی و جایگاه رفیع و منزلت منیع علمی او، بار معرفی دوباره ایشان را از دوش این قلم برمی دارد. و اما در وصف کتاب الفوائد الصمدية باید گفت که این کتاب از دیرباز تا به امروز به عنوان یکی از متون درسی ادبیات عرب در حوزه های علمیه تدریس می شده است.^۵ مؤلف محترم در این کتاب با رعایت حسن ایجاز به بیان ابواب گوناگون علم نحو پرداخته است. دقت در مطالب این کتاب نشان می دهد که ایشان در

اکرم(ص) و ائمه اطهار(ع) به حجاز و عراق و ایران مسافرت و با علماء بلاد دیدار نمود و پس از نیل به مقصود، رحل اقامت در اصفهان و سپس شیراز افکند و مشغول تألیف معجم مبسوطی به نام الطراز الاول و الكناز لما علیه من اللغة المعول^۳ شد اما دست اجل، قلم او را ستاند و تألیف این کتاب پس از اتمام حرف صاد متوقف ماند.^۴

ویژگی‌های کتاب الحقائق الندية فی شرح الفوائد الصمدية

سید جهت رسیدن به اهدافی که از شرح کتاب شیخ داشت، از روش‌های خاصی بهره جست و در پیاده کردن این روش‌ها، سلوک ویژه‌ای در پیش گرفت و بر مشی خاصی راه پیمود. از این‌رو محصول مساعی او در کتاب الحقائق الندية را می‌توان

احکام و قواعد نحوی مربوط به افعال و در الحقیقه الرابعة به تشریح احکام جمل همت گمارد و الحقیقه الخامسة را به شرح اهم مفردات کلمات اختصاص داد. این تبویب بدیع، سبب تسریع در فراگیری و تسهیل در مراجعات آتی دانش پژوهان این علم شد و مورد استقبال طلاب قرار گرفت.^۶

معرفی کتاب الحقائق الندية فی شرح الفوائد الصمدية

ویژگی‌های ممتاز کتاب الفوائد الصمدية سبب شده که تاکنون بیش از ۲۰ شرح عربی و فارسی بر این کتاب نوشته شود^۷ که مشهورترین آن‌ها کتاب الحقائق الندية فی شرح الفوائد الصمدية است. این کتاب که به شرح کبیر^۸ شهرت دارد، به قلم استاد توانا و ادیب دانا سید علی خان مدنی(ره) از قالب مستور به صورت مسطور در آمده و از بدو تألیف، مورد امعان بصر علماء و محط نظر ادباء بوده است. پیش از پرداختن به شاخصه‌های این کتاب و ویژگی‌های تحقیق صورت گرفته، نگاه کوتاهی به زندگی علمی مؤلف آن می‌افکنیم.

سید علی خان مدنی (۱۰۵۲-۱۱۲۰ ه.ق)^۹

ایشان در میان خاندانی از تبار عالمان راستین پا به عرصه وجود نهاد.^{۱۰} در نوجوانی به همراه والد مکرم خویش به هند هجرت نمود و به تحصیل علوم اسلامی در آن دیار پرداخت و پله‌های ترقی را به سرعت پیمود. هنوز ۲۷ بهار از عمرش نگذشته بود که کتاب الحقائق الندية فی شرح الفوائد الصمدية را تألیف نمود. این کتاب، خود گواه روشنی بر عمق حذاقت و اوج مهارت او در علوم ادب و فنون عرب است. وقوع مسائلی سبب شد که با گذشت ایام، زعامت علمی سید با ریاست سیاسی و مناصب حکومتی نیز توأم گردد اما این قران نتوانست ماه منیر علمی او را به محاق برد چرا که ایشان در همین ایام، دو کتاب ارزش‌مند انوار الربیع فی انواع البدیع^{۱۱} و ریاض السالکین فی شرح صحیفة سید الساجدین^{۱۲} را تألیف نمود.

سید در سال‌های پایانی عمر از مناصب حکومتی کناره گرفت و جهت زیارت بیت الله الحرام و قبور منور پیامبر

از دو بُعد روشی و پویایی مورد بررسی قرار داد.

در بررسی ویژگی‌های روشی، اهداف و مبانی سید را بر می‌شماریم و روشی که برای شرح مطالب کتاب الفوائد الصمدیه در پیش گرفته را مطرح می‌کنیم و سپس به بررسی ویژگی‌های پویایی می‌پردازیم و به جزئیاتی از نحوه سلوک سید در این روش‌های اشاره می‌نماییم:

۱. روش سید در الحقائق التدیة چنین است که ابتدا مطالب الفوائد الصمدیه را به صورت مزجی^{۵۱} شرح می‌نماید و سپس به کمک کتب اساتید علم نحو، به توضیح غوامض آن همت می‌گمارد و از آیات و شواهد و امثله فراوانی بهره می‌گیرد و در قالب فوائد، تنبیهات، تکمله‌ها و تتمه‌هایی به طرح و شرح و جرح و تعدیل آراء ادباء می‌پردازد و قول غایی و نظر نهایی را بیان می‌دارد؛

ویژگی‌های روشی

۲. هر چند هدف اصلی سید، شرح مطالب کتاب الفوائد الصمدیه به عنوان یکی از آثار گران بهای ادبی شیعی بود اما ایشان دو مطلب را در ضمن این هدف اصلی دنبال می‌کرد. نخست، بیان مطالب ناب علمی و عرضه تحقیقات و تتبعات ادبی خویش و دوم، رعایت جنبه‌های تعلیمی و حفظ ویژگی‌های آموزشی کتاب و پرهیز از دشوارگویی. توجه به این دو مطلب سبب شد که الحقائق التدیة دارای فائده عام گردد و هم برای مبتدی و هم برای منتهی مفید و ثمر بخش باشد؛

۳. بیان تقسیمات جدید جهت تسهیل در فهم مطالب نحوی؛^{۵۲}

۴. مستندسازی اقوال شیخ و بیان منابع اولیه آن اقوال و ذکر نام کسانی که دیدگاهی موافق و یا مخالف دیدگاه شیخ دارند^{۵۳} و همچنین اشاره به اشخاص و کتبی که شیخ بدون تصریح به نامشان، مطالبی را به نقل از آن‌ها آورده است؛^{۵۴}

۵. بررسی صحت و سقم آراء شیخ.

ویژگی‌های پویایی

۱. سید در شرح بسیاری از مطالب، دریافت‌ها و

دسته‌بندی‌های جدیدی عرضه می‌کند که پیش از او کسی بدان‌ها اشاره ننموده است. به عنوان مثال می‌توان به مطالبی که ایشان در ذیل بحث از جمله حالیه و چگونگی ارتباط آن با ذوالحال بیان می‌نماید، اشاره کرد.^{۵۵}

۲. در مواردی که شیخ بهائی ادعای اجماع نحوین در مسئله‌ای را نموده، سید به بررسی آراء علماء پرداخته است. آن‌گاه اگر چنین اجماعی را محقق یافته باشد، به شرح مطالب و ذکر شواهد و امثله بسنده می‌نماید و اگر ادعای اجماع را مطابق واقع نیافته باشد، با ذکر موارد خرق اجماع، به تصحیح کلام شیخ مبادرت می‌ورزد. به عنوان مثال می‌توان به ادعای شیخ مبنی بر اجماع و اتفاق نحوین بر حرف خطاب بودن آن‌چه بعد از «أن» در ضمائری مانند «أنت» و «أنتم» می‌آید اشاره کرد؛ و حال آن‌که سید، شماری از نحوین را نام می‌برد که چنین نظری ندارند.^{۵۶} ایشان بدین وسیله اجماع مورد ادعای شیخ را نقض می‌کند؛

۳. دقت سید محدود به بررسی موارد اجماع و خرق آن نمی‌شود بلکه حتی در جایی که شیخ، اتفاق اکثر و یا موافقت جمهور را هم مطرح می‌کند، ایشان اقدام به تصفح و تفحص نموده و به بررسی صحت و سقم این ادعا می‌پردازد و در برخی موارد، با ادله قاطع و براهین ساطع اثبات می‌کند که ادعای شیخ مطابق با واقع نیست. به عنوان مثال می‌توان به بحث اعم دانستن جمله نسبت به کلام و انتساب این قول به اکثر نحوین از سوی مصنف اشاره کرد که سید ضمن تشریح مطالبی در این باره، اثبات می‌کند که اکثر نحوین، این دو را نسبت به هم عام و خاص در نظر نمی‌گیرند بلکه آن‌ها را مترادف یکدیگر می‌دانند؛^{۵۷}

۴. در برخی مواردی که شیخ به اختلاف دیدگاه برخی از بزرگان پیرامون مطلبی اشاره می‌کند، سید ضمن بیان قول صواب و نظر صائب، فهرستی از نام مدافعان هر یک از دیدگاه‌ها عرضه می‌دارد. ارائه چنین فهرست‌هایی نشان از وسعت اطلاعات و کثرت تتبعات او دارد. نمونه‌ای از این دست را می‌توان در بحث از توابع منادا مشاهده کرد.^{۵۸}

۵. در مواردی که مصنف بدون اشاره به نام صاحبان آراء به بیان دیدگاه‌هایشان مبادرت می‌ورزد، شارح به نام آن‌ها و نام متابعان و مخالفانشان اشاره می‌نماید. به عنوان مثال در

بحث عود ضمیر به متأخر لفظی و رتبه‌ای که شیخ در استناد آن به ذکر عبارت «بعض المحققین» بسنده می‌نماید، سید اضافه می‌کند که مراد شیخ از این عبارت، رضی استرآبادی است و نه ابن بابشاذ و ابن مالک و ابن هشام.^{۳۳}

۶. در مواردی که مسئله، اختلافی است اما شیخ متعرض این اختلاف‌ها نشده و به نقل رأی یکی از نحویون و یا مدارس نحوی اکتفا کرده است، سید دست به قلم برده و به طرح و شرح اختلاف‌ها پرداخته و سنجه‌های ادیبانه خویش را به کار گرفته است تا نظر نهایی را بیان نماید. کتاب حدائق مشحون از چنین بذل جهدهایی است. به عنوان مثال می‌توان به بحث از مقدر بودن «قد» در برخی جمله‌های حالیه و مباحثی که متفرع بر آن است اشاره کرد.^{۳۴}

۷. سید شارح در این کتاب، ابتدا به شرح مزجی متن الفوائد الصمدیه مبادرت ورزیده و به حل غوامض آن همت گمارده و سپس به ذکر آیات و شواهد و امثله پرداخته است. در گام بعدی در قالب فوائد، تنبیهات، تکمله‌ها و تتمه‌هایی که افزوده، به مباحثی که متفرع بر بحث اصلی است مبادرت ورزیده و به تضارب آراء و شرح اختلاف مبانی و دیدگاه‌ها و بیان صحت و سقم آنها پرداخته است.^{۳۵}

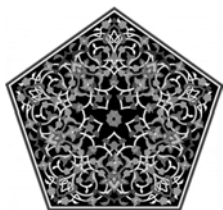
۸. روش سید هنگام نقل مطالب از سایر کتب چنین است که اقوال قوی را نقل نموده و آنچه مهجور است را وانهاد و اغلاط صاحبان آراء را گوشزد می‌نماید^{۳۶} و مصادر اقوال را استخراج می‌نماید^{۳۷} و به تحلیل تعارضات موجود می‌پردازد.^{۳۸} ۹. سید در بیان اقوال و آراء، راه میانه را برگزیده و در عین اشاره به اهم نظرات نحویون، در بیان اقوال ادباء و علماء راه افراط نیموده و کتاب خویش را به اطلاعات لطائف نیالوده است. همین امر سبب شده که کتاب الحدائق الندیه هم برای مبتدی و هم منتهی قابل استفاده باشد. مصادیق متعددی از پویش ایشان در این طریق مرضی در جای جای این کتاب، قابل مشاهده است.^{۳۹}

۱۰. سید توجه به سایر کتب شیخ مانند تهذیب و کشکول و اربعین و مفتاح الفلاح و ... را از نظر دور نداشته و در مواردی به تطبیق و مقابله عبارات شیخ در کتاب الفوائد الصمدیه و سایر کتب ایشان پرداخته است. به عنوان مثال می‌توان به آنچه در بحث از عدد به نقل از کتاب خلاصه

الحساب آورده اشاره کرد.^{۴۰}

۱۱. هر چند موضوع اصلی کتاب، شرح قواعد نحوی است اما شارح در مواقع لازم برای روشن شدن بیشتر مطالب، مباحثی از علم صرف، لغت، عروض، بلاغت، تاریخ، فقه، اصول، حدیث، تفسیر و ... را بیان می‌کند. مثلاً در باب منادا به پنهان بیان احکام ندای لفظ جلاله، به مباحث اعتقادی و آموزه‌های توحیدی نقبی می‌زند.^{۴۱}

۱۲. کتاب الحدائق الندیه از لحاظ کثرت شواهد و امثله، کم‌نظیر است. سید در طول کتاب علاوه بر صدها آیه قرآن، به بیش از ۱۰۰۰ بیت از اشعار عرب استشهاد می‌کند و از ذکر اشعاری که جنبه تعلیمی داشته و از سوی صاحبان ذوق و فن، جهت تسهیل در امر تعلیم سروده شده نیز غافل نمی‌ماند. به عنوان مثال در ابتدای بحث از علل منع صرف اسماء، ۱۰ فقره از سروده‌های علماء در این باره را ذکر می‌نماید.^{۴۲}

۱۳. به نظر می‌رسد که سید، نسخه‌ای از کتاب الفوائد الصمدیه که مشتمل بر حاشیه‌های شیخ بوده را در اختیار داشته و لذا در پاره ای موارد، مطالبی از شیخ بهایی نقل می‌کند که سایر شارحان اشاره‌ای بدان ننموده‌اند. به عنوان مثال سید در بیان علت عدم ذکر بدل نسیان، به مطالبی که مصنف در حاشیه کتاب مرقوم فرموده، استناد می‌کند.^{۴۳}

۱۴. سید سعی بلیغ و جدّ وثیقی به خرج می‌دهد که تا حد امکان از مواضع شیخ دفاع کند و به حمایت از آنچه فرموده بپردازد لذا در مواجهه با مواردی که شائبه خطا و نسیان و یا اهمال و اخلال در آن می‌رود؛ تلاش می‌کند تا متشابهاً سخن شیخ را بر محکماتش حمل نماید و از لابه‌لای کتب، محملی برای توجیه و تحلیل کلام او بیابد. به عنوان مثال در بحث از اعراب جمل و در توجیه اهمال صورت گرفته از سوی مصنف مبنی بر عدم ذکر جمله مبدله، پس از تلاش بسیار، بالاخره به مطلبی از قول ابوحیان متوسل می‌شود^{۴۴} تا بلکه بادبانی برای زورق شیخ بسازد و آن را به ساحل مقصود رساند.

۱۵. به‌رغم تعلق خاطر وافر شارح نسبت به مصنف، در

موارد چندی، متذکر ایرادات شیخ شده و به ریشه‌یابی آنها پرداخته است. به عنوان مثال، در اعراب فعل مضارعی که نون تأکید غیر مباشر به آن متصل شده است، پس از بیان لغزش شیخ، لغزش گاه آن را کتاب أوضح المسالک و علت لغزش را تبعیت ایشان از ابن هشام می‌داند.^{۵۳}

۱۶. سید از کتب فراوانی در تألیف کتاب خویش بهره جسته است. از میان آنها می‌توان از ۱۴ کتاب زیر به عنوان منابع اصلی او در تألیف الحقائق الندیة نام برد:

۱. شرح الرضی علی الکافیة لابن الحاجب / رضی الدین الاسترآبادی

۲. مغنی اللیب عن کتب الاعاریب / ابن هشام الانصاری

۳. شرح التصریح علی التوضیح / خالد الأزهری

۴. همع الهوامع فی شرح جمع الجوامع /

جلال الدین السیوطی

۵. ارتشاف الضرب / ابی حیان الاندلسی

۶. شرح تسهیل الفوائد / ابن مالک

الاندلسی

۷. شرح الکافیة الشافیة / ابن مالک

الاندلسی

۸. شرح المفصل / ابن یعیش

۹. اوضح المسالک / ابن هشام الانصاری

۱۰. تحفه الغریب / الدمامینی

۱۱. الجنی الدانی / ابن ام قاسم المرادی

۱۲. شرح التسهیل / ابن ام قاسم المرادی

۱۳. شرح الالفیه / ابن ام قاسم المرادی

۱۴. شرح التسهیل / ابی الحیان الاندلسی

بررسی‌ها نشان می‌دهد که سید بیش از نیمی از آنچه را که در شرح خویش گرد آورده، از کتب مذکور اخذ کرده است.

ویژگی‌های تحقیق حاضر

تاکنون کتاب الحقائق الندیة دوبار به چاپ رسیده و در اختیار علاقمندان قرار گرفته است اما نه تنها هیچ گاه

مورد تحقیق و تصحیح قرار نگرفته بود بلکه حتی به صورت تایپ‌شده نیز عرضه نشده بود و همین امر، مهجوریت این اثر ارزشمند را در مجامع علمی در پی داشت. برای اولین بار این کتاب از سوی انتشارات هجرت و از روی نسخه‌ای که به خط محمد هاشم بن حسین نوشته شده بود، افست شد و برای بار دوم از روی نسخه‌ای به خط محمد حسین بن محمد افست و بدون ذکر نام ناشر، منتشر گردید. از این رو، چاپ مناسب و محقق این کتاب، امری ضروری بود که به همت محقق محترم جامه عمل پوشید.

در این مجال به برخی ویژگی‌های تحقیق حاضر اشاره می‌کنیم و بعضی از نقاط ضعف و قوت آن را بر می‌شماریم.

۱. متن این کتاب را می‌توان صحیح‌ترین متن الحقائق الندیة دانست چرا که به همت محقق اثر، پس از مقابله ۶ نسخه خطی موجود از کتاب الحقائق الندیة به دست آمده است. از میان این نسخ، نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی به عنوان نسخه اصلی انتخاب شد چرا که تنها با فاصله ۱ سال پس از تألیف کتاب، از روی نسخه‌ای که به خط مؤلف بوده، استنساخ شده و در مجالس متعدد، مورد مقابله قرار گرفته و لذا نسبت به ۵ نسخه خطی دیگر، اغلاط کمتری در آن راه یافته است.

۲. در ضمن تحقیق کتاب الحقائق الندیة، متن کتاب الفوائد الصمدیة نیز مورد تدقیق و بازبینی قرار گرفت و از این رهگذر، اغلاط راه یافته به متن‌های مشهور صمدیه نیز مرتفع گردید. به عنوان مثال در متن مشهور، در بحث وجوب استتار فاعل، عبارت «فعل الاستثناء» آمده و حال آن که پس از مقابله و مقایسه نسخ، این عبارت در کتاب حاضر به صورت «الفعل الاستثنائی» آورده شده است.^{۶۳}

۳. در طول کتاب، متن مصنف با فونت درشت‌تر در میان گلایه‌ها درج گردیده و بدین وسیله از متن شارح تفکیک شده است و علاوه بر این، متن کتاب الفوائد الصمدیة به صورت مجزا در ابتدای هر بحث آورده شده و همین امر، بهره‌برداری از کتاب را تسهیل نموده است.

۴. نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی که نسخه اصلی قرار داده شده است، دارای حواشی و تعلیقاتی بوده که سید علی خان مدنی پس از تألیف کتابش آنها را نوشته است.

این تعلیقات ارزشمند در تحقیق حاضر به صورت پاورقی‌هایی آورده شده و بر غنای این اثر افزوده است.

۵. تمامی آیات و روایاتی که در متن کتاب آورده شده، تخریج گشته و در پاورقی به منابع احادیث اشاره شده است. ۶. با مراجعه به دواوین و معاجم، اشعار و امثال مذکور در کتاب، مستند سازی شده است.

۷. در مواردی که شارح مطلبی را به نقل از سایر عالمان و مؤلفان ذکر کرده است، با مراجعه به منابع و کتب اصلی، آنچه نقل شده مورد مقابله قرار گرفته و اگر تفاوتی بوده، در پاورقی به آن اشاره شده است.

۸. شرح حال علمی تمامی اعلامی که نامشان در کتاب برده شده، در پاورقی آمده است.

۹. در مواردی که شارح در نقل متن مصنف و یا مضامین آراء دچار اشتباهی شده است، محقق در پاورقی به تصحیح این موارد پرداخته است. به عنوان مثال در آغاز بحث منع صرف، شارح بخشی از متن مصنف را ذکر نکرده است^{۸۳} و یا در بحث شرایط اعمال اسم فاعل، شارح جواب ناصوابی به کوفیین داده که محقق به تصحیح آن پرداخته است.^{۸۳}

۱۰. مقدمه ۹۰ صفحه‌ای محقق اثر، بهره‌های این کتاب را مضاعف نموده است. در این مقدمه، پس از شرح حال صاحب کتاب الفوائد الصمدیه و اشاره به ویژگی‌های کتاب او، به شرح حال صاحب کتاب الحقائق الندیة و بر شمردن ویژگی‌های این کتاب پرداخته شده و در پایان نکاتی پیرامون تحقیق اثر، بیان شده است.

به نظر می‌رسد در کنار نقاط قوت فراوان، رعایت یکسری نکات اصلاحی در چاپ‌ها و تحقیق‌های بعدی می‌تواند افاده اثر را فزونی بخشد و بر غنای آن بیفزاید. برخی از آن نکات بدین قرار است:

۱. دایره وسیع مطالب این کتاب، تدارک فهرست‌ها و نمایه‌های مبسوط و متنوعی نظیر فهرست آیات، احادیث، اعلام، اشعار، اماکن و... را جهت تسهیل در بهرمندی از آن ضروری می‌سازد که امید است در آینده به این مجموعه افزوده گردد.

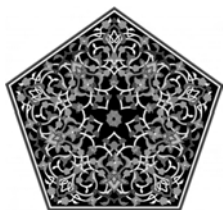
۲. هر چند که بسیاری از اقوال نحوی کتاب، مستندسازی

شده اما شمار زیادی از آنها نیز بدون استناد باقی مانده است^{۹۴} که تتمیم فواید پژوهشی کتاب در گرو تکمیل این موارد خواهد بود.

پی‌نوشت:

۱. مدرس حوزه علمیه خراسان
۲. مدرس حوزه علمیه خراسان
۳. شناسه کامل کتاب، در بخش کتاب نامه موجود است.
۴. بهاء الدین محمد عاملی مشهور به شیخ بهائی در سال ۹۵۳ هـ.ق در بعلبک به دنیا آمد و در ۱۰۳۱ هـ.ق در اصفهان در گذشت و پس از انتقال به مشهد مقدس، در جوار بارگاه امام رضا علیه السلام مدفون گشت. برای مطالعه بیشتر رک: اعیان الشیعه، ج ۹، صص ۲۳۴-۲۵۰ و نیز: سلافة العصر، صص ۲۸۹-۳۰۲.
۵. این کتاب یکی از ۱۵ کتاب موجود در مجموعه جامع المقدمات است که از دیر باز به عنوان متن درسی در سال اول حوزه های علمی تدریس می شده است.

۶. برای مطالعه بیشتر پیرامون ویژگی‌های این تبویب رک: الحقائق الندیة، ج ۱، صص ۳۵-۳۶.
۷. نام برخی دیگر از کسانی که تا کنون شرحی بر این کتاب نوشته‌اند عبارت است از:

- محمد بن علی بن احمد الحرفوشی، احمد بن محمد علی اصفهانی بهبهانی، محمد مؤمن جزائری شیرازی، محمد بن سلیمان تنکابنی، شیخ جواد طارمی، محمد بن عبد الوهاب همدانی، محمد تقی نقوی لکهنوی، احمد بن محمد رضا کرویسی، سید محمد بن سید حسن حلی اعرجی، سید عبد العظیم حسینی، حجت هاشمی خراسانی، مدرس افغانی و...
۸. سید علی خان سه شرح بر صمدیه نوشت: الف) الحقائق الندیة که به شرح کبیر شهرت دارد. ب) الفرائد البهیة: که ظاهراً شرح صغیر بر الفوائد الصمدیه است. ج) شرحی است که مجهول الاسم می‌باشد و مشهور به شرح متوسط است.
۹. آشنایی کامل‌تر با سید علی خان مدنی رک: الغدیر، ج ۱۱، صص ۳۴۶-۳۵۴ و نیز: اعیان الشیعه، ج ۸، ص ۱۵۲.
۱۰. از یکی از اجداد سید علی خان نقل است که گفت: لیس فی نسبنا الا ذو فضل و حلم، حتی نقف علی باب مدینه العلم (سلافة العصر، ص ۱۰)
۱۱. این کتاب موسوعه جامعی در علم بدیع است. شناسه کتاب در کتاب نامه موجود است.
۱۲. این کتاب شرح جامعی با رویکرد ادبی بر صحیفه سجاده است. شناسه کتاب در کتاب نامه موجود است.
۱۳. این کتاب معجم لغوی مبسوطی است که تا آخر حرف صاد را در بر گرفته است. شناسه کتاب در کتاب نامه موجود است.

۱۴. از دیگر تألیفات سید علی خان مدنی می‌توان به این موارد اشاره کرد: الدرجات الرفیعة فی طبقات الامامية من الشيعة، التذكرة فی الفوائد النادرة، دیوان شعر، رساله فی اغلاط الفيروزآبادی فی القاموس، رساله فی المسلسله بالآباء، الزهره فی النحو، سلافة العصر، سلوه الغرب، کتاب محکم القریض، الکلم الطیب، المخلاه، موضح الرشاد فی شرح الإرشاد، نغمه الاغانی فی عشره الاخوانی، نفثه المصدور و...

۱۵. شرح مزجی آن است که شارح، مطالب خود را چنان با متن مصنف بیامیزد که اگر قرینه‌ای نباشد، کسی نتواند بین متن و شرح تمیز دهد. (رک: فوائد الحجتیه، ج ۱، ص ۳۰)

۱۶. الحدائق الندیة، ج ۲، صص ۴۳۲-۴۴۱.

۱۷. رک: همان، ج ۱، ص ۷۱۱.

۱۸. رک: همان، ج ۲، ص ۱۹.

۱۹. همان، ج ۲، صص ۴۳۲-۴۴۱.

۲۰. همان، ج ۲، ص ۵۲۲.

۲۱. همان، ج ۲، ص ۴۰۶.

۲۲. همان، ج ۱، ص ۷۱۱.

۲۳. همان، ج ۲، ص ۵۱۹.

۲۴. همان، ج ۲، ص ۴۴۰.

۲۵. رک: همان، ج ۱، صص ۲۹۴-۳۰۲.

۲۶. رک: همان، ج ۱، ص ۴۹۰.

۲۷. رک: همان، ج ۱، ص ۵۵۶ و ج ۲، ص ۵۷۲.

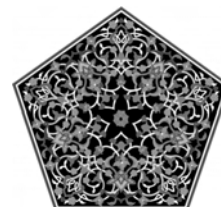
۲۸. رک: همان، ج ۱، ص ۲۸۰ و ۷۲۰.

۲۹. رک: همان، ج ۱، ص ۳۵۱.

۳۰. همان، ج ۱، ص ۷۱۷.

۳۱. همان، ج ۱، ص ۶۷۹.

۳۲. همان، ج ۲، صص ۲۴۴-۲۴۵.

کتاب نامه

۱. امین، سید محسن، اعیان الشیعه، سید حسن امین، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۳ ه.ق.
۲. امینی، عبد الحسین، الغدير، دارالکتاب العربی، بیروت، ۱۳۹۷ ه.ق.
۳. مدنی، سید علی خان، انوار الربیع فی انواع البديع، شاکر هادی شکر، مطبعه النعمان، نجف، ۱۳۸۸ ه.ق.
۴. مدنی، سید علی خان، الحدائق الندیة فی شرح الفوائد الصمدیة، سید حسین خاتمی، مهر بیکران، قم، ۱۳۸۸ ه.ش.
۵. مدنی، سید علی خان، ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین، سید محسن حسینی، نشر اسلامی، قم، ۱۴۰۹ ه.ق.
۶. مدنی، سید علی خان، سلافة العصر فی محاسن الشعراء بکل مصر، انتشارات مرتضوی، تهران، ۱۳۸۳ ه.ش.
۷. مدنی، سید علی خان، الطراز الاول و الكناز لما علیه من اللغة المعول، جمعی از محققان، آل البيت، مشهد، ۱۴۲۶ ه.ق.
۸. هاشمی خراسانی، ابومعین حجت، فوائد الحجتیه، نشر حاذق، قم، ۱۳۷۹ ه.ش.

